

01-Упражнение 2025/2026

Основна терминология. Стандартизация

гл. ас.г-р Костагин Костадинов, г. м.

Защо учим статистика?

- Статистиката е метод чрез който данните се превръщат в информация.
- Статистиката помага в ежедневната медицинска практика, чрез създаване на клинични наръчници или политики в здравеопазването.
- Статистиката е езикът на науката, тя помага както на пациентите, така и за поддържане на здравето в обществото.

С какво ще ни помогне статистиката?

- Да взимаме **информирани решения** в ежедневната ни практика.
- Да разберем как работи **науката**.
- За да четем критично **нова** научна информация.

Какво няма да научите?

Понастоящем статистиката е основата на “науката за данните” и изкуствения интелект (data science). В съчетание със сложна математика, програмиране и доза креативност, тази нова дисциплина навлиза във всекидневния ни живот докато пазаруваме, учим и работим. Всички технологии базирани на “изкуствен интелект” същност използват статистика¹. В този курс, обаче целта е да придобиете най-основните знания за това как работи статистиката, каква е логиката в нея и какъв език използва.

¹В момента дори има разработени скенери които “сами разчитат” дали пациента има заболяване и показват какво е то. Разработени са и електрокардиографи, записващи сърдечната дейност на пациента и “автоматично” разпознаване дали е налице определено заболяване.

Терминология

За да “не сме изгубени в превода”, въвеждаме някои основни термини, обяснени с примери.

Абсолютни величини

Това са **числа**, които количествено характеризират обемите на статистическите съвкупности или на части от тях. Те представляват стойност на конкретни статистически признаци.

- Абсолютните величини са винаги **наименовани** с конкретни **мерни единици**.
- Статистическите изследвания, обикновено започват с анализ на абсолютните величини, но те **не са достатъчни** за директни сравнения в **пространствено-времеви аспект**.

Примери за абсолютни величини

Систолното артериално налягане измерено в *mmHg* е абсолютна величина - има числова стойност, мерна единица и количествено характеризира определен признак. Кръвната захар измерена в *mmol/l* също е абсолютна величина - отново е число с мерна единица и измерващо конкретен показател.

Относителни величини

Определение

Те се изчисляват при разделяне на две абсолютни величини. Представят се като коефициенти, а при умножение по 100 или 1000 в проценти или промили.

Примери за относителни величини

В медицината, често използваме относителни величини. Например, когато измерваме помпената функция на сърцето можем да измерим количеството кръв, което постъпва в аортата, след едно сърдечно съкращение. Това е абсолютната величина **ударен обем**. Хората с по-висок ръст и по-високо тегло (по-едро телосложение) имат по-високи стойности на усърдния обем, спрямо тези с по-нисък ръст и по-малко тегло. Така например сърцето на състезател по сумо изтласква по-голямо количество кръв (в милилитри), спрямо сърцето на първокласник. Означава ли това, че сърцето на сумиста работи по-добре от това на първокласника? Отговорът е, че не можем да преценим - двете абсолютни величини не бива

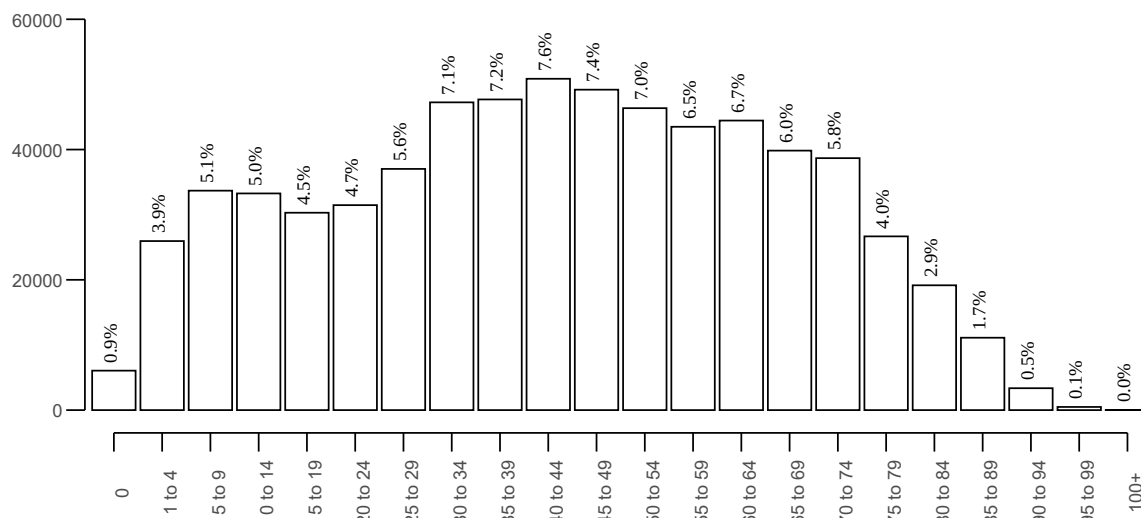
да се сравняват директно. Затова по-важното, в случая е съотношението на ударният обем, спрямо количеството кръв налично в сърцето, точно преди неговото съкращение. Това е т.н “фракция на изтласкване” и представлява **относителна величина**.

Екстензивни показатели

Това са **структурни** показатели, които показват как едно статистическо явление се разпределя на съставните си части в определено време и място. Важна особеност: **сумата от всички екстензивни показатели винаги е равна на 1 (или 100%)**, защото те описват как цялото се разделя на части.

Примери за екстензивни показатели

Ако приемем “възрастта” в гр. Пловдив за статистическо “явление” можем да представим всички жители на града в категории по възрастова група - новородени до 1 г., деца между 1 и 5 год., от 5 до 10 г. и т.н. Ако разделим броя на хората в съответната възрастовата група, спрямо всички жители на града ще получим екстензивен показател - измерен в процент. На Фиг. 1 е представено разпределението на възрастта в гр. Пловдив.

Фиг. 1: Пример за екстензивен показател. Възраст на населението в гр. Пловдив, 2022 г.

Интензивни показатели

Това са **честотни** показатели, които показват колко често се среща дадено явление в свойствената си среда. Всеки интензивен показател е съотношение между обемите на две **различни** статистически съвкупности, намиращи се във връзка една с друга. В числителя е явлението от което се интересуваме, а в знаменателя е абсолютният обем на средата, в която възниква то.

Примери за интензивни показатели

1. **Леталитетът** представлява броя смъртни случаи от конкретно заболяване, спрямо общия брой болни от това заболяване. Ако леталитетът от морбили (дребна шарка) при деца (до 18 г.) е 5%, това означава, че от 100 деца със заболяването, 5 са починали. С други думи, показателят представя **честотата** на една статистическа съвкупност (смъртните случаи) върху друга съвкупност (болните деца).
2. **Смъртността** представлява съотношение на броя на починалите, спрямо средния брой население (или населението в риск). **Важно:** Смъртността се различава от леталитета - при леталитета в знаменателя са болните, а при смъртността - цялото население.
3. **Заболеваемостта**, представлява съотношението на броя новозаболените от дадено заболяване (например от рак на гърдата), спрямо популацията в риск (всички, които биха могли да се разболеят от това заболяване).
4. В ежедневната практика като лекари, също ще ползвате интензивни показатели. Например, при пациенти с белодробна астма, видът на използваното лечение, зависи от честотата на екзацербации (обостряния) т.н интензивния показател “exacerbation rate”.

Пряк метод на стандартизация

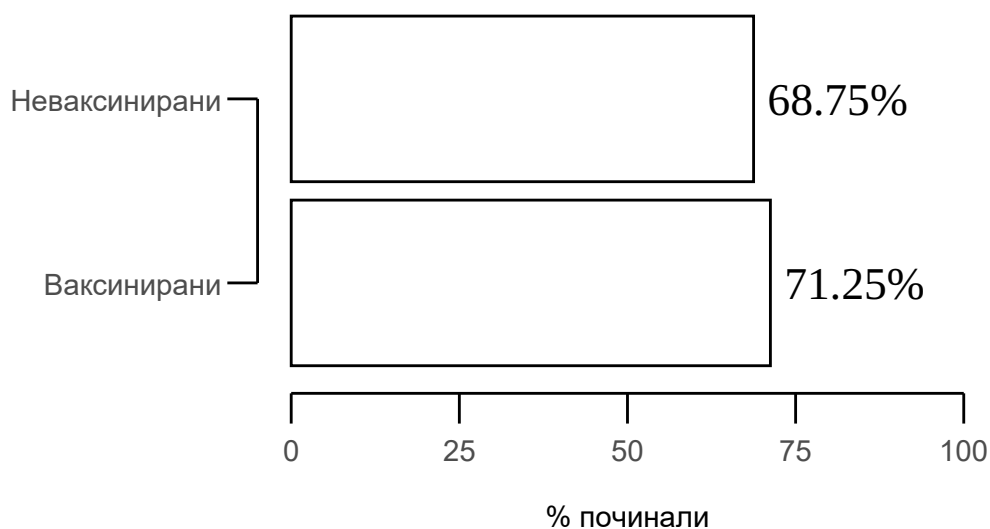
Преди определението за стандартизация, нека представим следната въображаема ситуация. Представете си, че от днес сте министър на здравеопазването. Изправени сте пред сериозен проблем - в държавата върлува опасен вирус. Имате ваксина, но липсва доверие на гражданите в нея. Много хора смятат, че ваксините дори убиват. Днес след среща с граждани, противопоставящи се на ваксините, получавате научна статия, в която се твърди, че ваксините повишават вероятността от смърт. В Таблица 1 можете да видите данните от нея.

Авторът посочва, че след 1 година от 4000 ваксинирани са починали 2850 души, докато при 8000 неваксинирани, починали са 5500. Тези числа представляват абсолютни величини. За да се сравнят, трябва да използваме относителни. С други думи, каква пропорция от ваксинираните

Таблица 1: Таблица на антиваксарите

	Общо	Починали
Ваксинирани	4000	2850
Неваксинирани	8000	5500

са починали, спрямо тази при неваксинираните. “Сметката” тук е лесна: трябва да разделим броя на починалите сред ваксинираните, върху общият брой на ваксинираните. Същата пропорция трябва да изчислим и за неваксинираните. Резултатите са относителни величини - интензивни показатели.

Фиг. 2: Разлика между смъртността при ваксинирани и неваксинирани.

Оказва се, че в групата на ваксинираните починалите са 71.2%, докато при неваксинираните - 68.8%. Това е разлика от 2,4 процентни пункта². Може би, наистина “антиваксърите” имат право.

Как бихме могли да си обясним този резултат? Нима наистина ваксините са причина за по-големия брой смъртни случай? Трябва ли да продължим да използваме тази ваксина? Бихте ли посъветвали пациентите си да се ваксинират?

²Важно: простите аритметични операции между проценти се изразяват в процентни пунктове.

Таблица 2: Таблица с разпределение по възраст

Възраст	Общо	Починали
Ваксинирани		
под 24 г.	500	250
25-34г.	500	300
35-44г.	1000	700
над 45г.	2000	1600
Неваксинирани		
под 24 г.	4000	2400
25-34г.	2000	1400
35-44г.	1000	800
над 45г.	1000	900

Преди да дадем категоричното си решение, трябва да помислим върху данните. Те все още не са информация, на която да базираме решенията си. В случая, можем да разглеждаме цифрите в таблицата, като *сурови* данни измерващи една връзка. Това е връзката между ваксинация и смъртен изход. Не изглежда логично, смъртта да се причинява единствено от ваксината или липсата на такава. Има редица други фактори, които могат да повлияят - например **възрастта**. Нормално е, ако ваксинираните са по-възрастни спрямо неваксинираните, при тях да наблюдаваме повече починали, дори и ако ваксината наистина работи и ефективна.

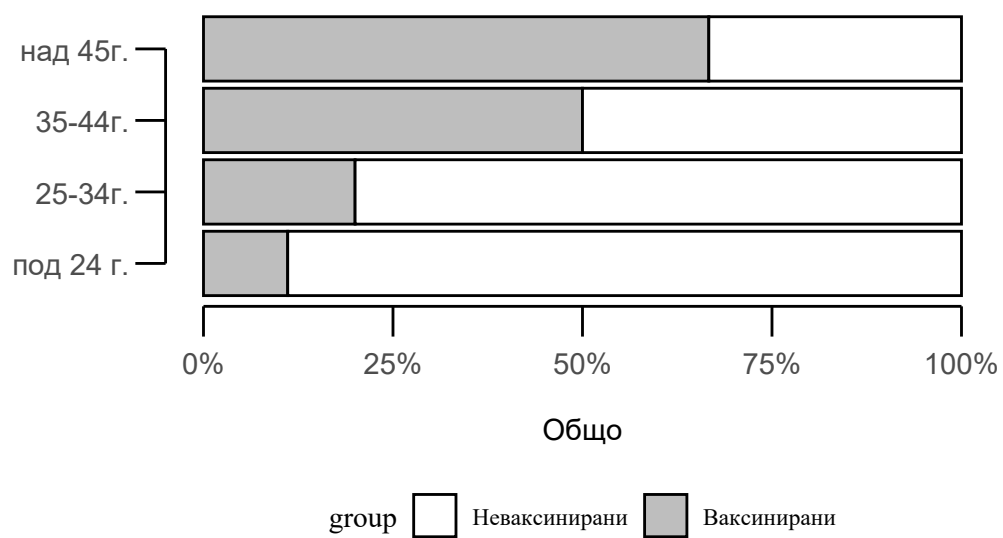
При сравняването на интензивни величини се наблюдава фактът, че стойността на тези показатели е в зависимост от структурата на средата, в която са изучавани явленията. За да проверим дали тази среда “замъглява” връзката между фактора и резултата, можем да използваме статистическия метод на **стандартизацията**.

Под стандартизация се разбира преобразуването на общите коефициенти, с което се отстранява (елиминира) влиянието на възрастови или други различия в състава на сравняваните групи.

Стъпки

За да извършим стандартизация (в курса по статистика се спираме единствено на **прекия метод за стандартизация**) следва да разполага с повече данни. Таблицата, която разгледахме, не съдържа информация за възрастта на участниците. Затова, след запитване към автора, получаваме по-подробни данни - представени в Таблица 2 .

Може би, ви прави впечатление от Фиг. 3, че ваксинираните, са предимно по-възрастни хора, докато при неваксинираните преобладават по-младите.

Фиг. 3: Разлика на възрастовата структура между ваксинирани и неваксинирани - възрастовите групи са представени от млади към стари. В групата до 24 г. преобладават неваксинираните, докато при над 45-годишните - ваксинираните

Таблица 3: Нестандартизиран леталитет. Тук е важно дапомним, че общият нестандартизиран показател не е сума от резултатите по групи. Не можем да сумираме нестандартизираните показатели.

Възраст	Общо	Починали	Леталитет
Ваксинирани			
под 24 г.	500	250	0.5
25-34г.	500	300	0.6
35-44г.	1000	700	0.7
над 45г.	2000	1600	0.8
Неваксинирани			
под 24 г.	4000	2400	0.6
25-34г.	2000	1400	0.7
35-44г.	1000	800	0.8
над 45г.	1000	900	0.9

Стъпка 1 Изчисляване на нестандартизираните интензивни показатели

Както по-рано, така и сега, можем да изчислим, какъв процент от участниците в двете групи са починали. В случая ще направим това за всяка една възрастова група. Резултатите са представени в колона *леталитет* в Таблица 3.

Стъпка 2 Изчисляване на “стандарт”

За да направим стандартизацията е необходимо да изберем за стандарт, една от двете възрастови структури - тази на ваксинираните или тези на неваксинираните.

Тук, често възниква въпросът коя структура трябва да изберем? Защо да предпочетем едната спрямо другата? Какво е правилото?

Всъщност, няма особено значение точно коя структура се избира. Разбира се, числата след стандартизация зависят от избора и те биха се различавали. От значение, обаче е разликата, а не конкретните стойности на стандартизираният леталитет в двете групи ³

Какво обаче е стандартът?

Ако изберем за стандарт групата на неваксинираните, за да изчислим стандарта - ще използваме броя на участниците във всяка възрастова група за числител, а общия брой

³В това упражнение ще докажем това, като извършим стандартизацията, като вземем за стандарт, първо възрастовата структура на неваксинираните, а после тази на ваксинираните.

Таблица 4: Определяне на стандарт за всяка възрастова група

Възраст	Общо	Починали	Стандарт
под 24 г.	4000	2400	0.500
25-34г.	2000	1400	0.250
35-44г.	1000	800	0.125
над 45г.	1000	900	0.125

неваксинирани за знаменател. Полученият коефициент е “стандарт” за конкретната възрастова група.

В Таблица 4 са представени получените стандарти.

Неваксинираните участниците под 24 год. са 4000, а общият брой неваксинирани 8000. Стандартът за тази група е 0.5 (ако умножим по 100 ще получим 50%). Това е стандартът за тази група, които обаче ще използваме и за ваксинираните.

Може да ви направи впечатление, че сборът на всички стандарти е равен на 1-ца (тоест 100%). Това е така, защото стандартът винаги е екстензивен показател.

Стъпка 3: Изчисляване на стандартизираните показатели

За да изчислим стандартизираният леталитет, за всяка възрастова група **умножаваме** нестандартизираната показател по посоченият по-горе стандарт.

На този етап стандартизацията е почти изпълнена - Вече знаем, че **нестандартизираните показатели не се събират**. За сметка на това **стандартизираните показатели се събират**. Когато ги съберем получаваме общия стандартизиран леталитет, който е “изчистен” от замъгляващия ефект на различната възраст в двете групи. С други думи, показателите след стандартизация, представят какъв би бил леталитетът, ако двете групи имаха еднаква възрастова структура.

Стъпка 4: Заключение

Нека извършим тази последна калкулация.

За групата на ваксинираните общият стандартизиран леталитет е:

- **25 %** (стандартизираният леталитет за всички до 24 г.) + **15 %** (стандартизираният леталитет за възрастовата група от 25-34 г.) + **8,7 %** (стандартизираният леталитет за възрастовата група от 35-44 г.) + **10 %** (стандартизираният леталитет за възрастовата група над 45 г.). Общо за всички ваксинирани, стандартизираният леталитет е 58.7%

Таблица 5: Например, за възрастовата група до 24 г. при ваксинираните, нестандартизираната леталитет е 0,5, а стандартът 0,500. За да стандартизираме умножаваме 0,5 по 0,500. При неваксинираните, отново за същата възрастова група умножаваме нестандартизираната показател 0,6 по стандарта 0,500

Възраст	Общо	Починали	НС Леталитет	Стандарт	С Леталитет
Ваксинирани					
под 24 г.	500	250	0.5	0.500	0.2500
25-34г.	500	300	0.6	0.250	0.1500
35-44г.	1000	700	0.7	0.125	0.0875
над 45г.	2000	1600	0.8	0.125	0.1000
Неваксинирани					
под 24 г.	4000	2400	0.6	0.500	0.3000
25-34г.	2000	1400	0.7	0.250	0.1750
35-44г.	1000	800	0.8	0.125	0.1000
над 45г.	1000	900	0.9	0.125	0.1125

За групата на неваксинираните общият стандартизиран леталитет е:

- **30 %** (стандартизираният леталитет за всички до 24 г.) + **17,5 %** (стандартизираният леталитет за възрастовата група от 25-34 г.) + **10 %** (стандартизираният леталитет за възрастовата група от 35-44 г.) + **11,25 %** (стандартизираният леталитет за възрастовата група над 45 г.). Общо за всички ваксинирани, стандартизираният леталитет е 65.75%

Стандартизираните показатели за леталитет в двете групи са съответно **58.75 %** и **68.75 %**. Леталитетът сред неваксинираните, е с **10 %** по-висок.

Стандартизираните показатели позволяват да се анализира и оцени нивото на изучаваното явление при създадени условия на **еднородност**, тоест методът ни показва какви биха били коефициентите, в сравняваните групи, ако те имаха еднакъв състав.

Стъпки - при алтернативен избор за стандарт

За да докажем, че изводът не зависи от избора на стандарт, ще решим отново примера, като този път използваме за стандарт възрастовата структура на ваксинираните.

Таблица 6: Определяне на стандарт за всяка възрастова група

Възраст	Общо	Починали	Стандарт
под 24 г.	500	250	0.125
25-34г.	500	300	0.125
35-44г.	1000	700	0.250
над 45г.	2000	1600	0.500

Стъпка 2 Изчисляваме стандарта (този път спрямо ваксинираните)

Сега ще използваме данните само за ваксинираните. При тях, участниците под 24 г. са 500 от общо 4000. Това означава, че стандартът за тази група е 0.125 (или 12.5%). Получените стандарти са представени в Таблица 6 .

Стъпка 3: Изчисляване на стандартизираните показатели за леталитет

След като имаме “стандарт”, този път в основа на групата на ваксинираните, можем да пристъпим отново към стъпка 3 - стандартизация тя е представена в Таблица 7

Логично, след като сме използвали друг стандарт, числовите стойности са различни, но заключението едно и също.

Заключение

Стандартизираните показатели за леталитет в двете групи са съответно **71.25 %** и **81.25 %**. Леталитетът сред неваксинираните, е с **10 %** по-висок.

Обобщение на метода на директна стандартизация

Кога използваме стандартизация?

Стандартизацията се прилага, когато искаме да сравним две или повече групи, които имат различна структура (най-често по възраст), която може да “замъглява” истинската връзка между фактор и резултат.

Основни стъпки:

1. **Изчисляване на нестандартизираните показатели** - за всяка подгрупа поотделно
2. **Избор на стандарт** - структурата на една от групите (или външна популация)
3. **Умножаване** - нестандартизиран показател $\times$ стандарт за всяка подгрупа

Таблица 7: Отново, за възрасттовата група до 24 г.при ваксинираните, нестандартизираната леталитет е 0,5, а новият стандарт 0,125. Стандартизираният леталитет е $0,5 \times 0,125 = 0,0625$. При неваксинираните, до 24 г. нестандартизираната леталитет е 0,6, за да получим стандартизирания умножаваме по стандарта 0,125, получаваме 0,075)

Възраст	Общо	Починали	НС Леталитет	Стандарт	С Леталитет
Ваксинирани					
под 24 г.	500	250	0.5	0.125	0.0625
25-34г.	500	300	0.6	0.125	0.0750
35-44г.	1000	700	0.7	0.250	0.1750
над 45г.	2000	1600	0.8	0.500	0.4000
Неваксинирани					
под 24 г.	4000	2400	0.6	0.125	0.0750
25-34г.	2000	1400	0.7	0.125	0.0875
35-44г.	1000	800	0.8	0.250	0.2000
над 45г.	1000	900	0.9	0.500	0.4500

4. Сумиране - събираме стандартизирани показатели за общ резултат

Важно за запомняне:

- Нестандартизираните показатели **НЕ** се събират
- стандартизираните показатели **СЕ** събират
- Стандартът винаги е екстензивен показател (сумата = 100%)
- Изборът на стандарт не влияе на заключението, само на конкретните стойности
- Стандартизираните показатели НЕ показват реалните стойности, а какви биха били при еднаква структура

Чести грешки:

- **Грешка 1:** Сравняване на нестандартизирани показатели при групи с различна структура
- **Грешка 2:** Събиране на нестандартизирани показатели за получаване на общ резултат
- **Грешка 3:** Интерпретиране на стандартизираните показатели като реални стойности
- **Грешка 4:** Неправилно използване на стандарта - не се умножава нестандартизираният показател, а се - събира
- **Грешка 5:** Забравяне, че стандартът е екстензивен показател и сумата му трябва да е 100%